

НАВЧАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК ОДИН ІЗ ВАЖЛИВИХ НАПРЯМІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

TRAINING OF PERSONS SENTENCED TO IMPRISONMENT AS ONE OF THE IMPORTANT AREAS OF RESOCIALIZATION

Кутєпов М.Ю., к.ю.н.,

викладач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України

В умовах виконання покарань України станом на 01.01.2021 р. тримали 49 823 особи. Чекаючи на вирок суду або вже відбуваючи покарання, вони обмежені не лише у свободі, а й у можливості розвитку.

Соціальна ізоляція у часи, коли світ швидко змінюється, зменшує можливість звільненої людини знову інтегруватися в соціум, що призводить до високої повторної злочинності.

Так, в Україні приблизно 84% людей, які виходять на свободу, скоюють правопорушення повторно. Попередити таку ситуацію могла б освітня діяльність у в'язницях. Засуджені протягом строку позбавлення волі мали б можливість опанувати професію і сформувати соціальні навички, що допоможуть повернутися до життя на волі, насамперед, знайти роботу.

На сучасному етапі розвитку суспільства навчання покликане не тільки забезпечувати отримання та засвоєння засудженими певних знань, але й активно впливати на формування світогляду, моральних якостей, позитивних мотивів соціально-корисної діяльності, а також виховувати їх у душі поваги до прав, законних інтересів, честі й гідності інших громадян. Залежно від підвищення освітнього рівня розвиваються такі якості, як цілеспрямованість та вміння долати труднощі, забезпечується формування позитивного ставлення до них.

У цій науковій статті автором проаналізовано проблеми, пов'язані з реалізацією конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. З'ясовано зміст і сутність навчання засуджених до позбавлення волі в Україні.

Під час дослідження автор дійшов висновку, що пенітенціарна система України стала більш відкритою, гуманною й за параметрами наближається до європейських стандартів. Пенітенціарна система сучасної України, створюючи для засуджених-студентів необхідні умови для отримання освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один з основних критеріїв їх виправлення, соціалізації та реабілітації.

Ключові слова: позбавлення волі, навчання, ресоціалізація засуджених, установа відбування покарання, в'язні.

As of 01.01.2021, 49,823 people were being held in penitentiary institutions of Ukraine. While waiting for a court verdict or already serving a sentence, they are limited not only in their freedom, but also in their ability to develop themselves.

Social isolation at a time when the world is changing rapidly reduces the ability of a liberated person to re-integrate into society, which leads to high re-criminality.

Thus, approximately 84% of people, who are released from prison in Ukraine, commit offenses repeatedly. Educational activities in prisons could prevent this situation. Convicts during their imprisonment would have the opportunity to master a profession and develop social skills that will help them return to life in freedom and, first of all, find a job.

At the present stage of development of society, training is designed not only to ensure the receipt and assimilation of certain knowledge by convicts, but also to actively influence the formation of a worldview, moral qualities, positive motives for socially useful activities, as well as to educate them in the spirit of respect for the rights, legitimate interests, honor and dignity of other citizens. As the educational level increases, such qualities as purposefulness and the ability to overcome difficulties develop, and the formation of a positive attitude towards them is ensured.

In this scientific article, the author analyzes the problems related to the implementation of the constitutional right of persons sentenced to imprisonment to general education and vocational training. The content and essence of training of convicts to imprisonment in Ukraine is clarified.

In the course of the study, the author came to the conclusion that the penitentiary system of Ukraine has become more open, humane and approaches European standards in terms of its parameters. The modern penitentiary system of Ukraine, creating the necessary conditions for convicted students to receive education, considers the improvement of the educational level by convicts as one of the main criteria for their correction, socialization and rehabilitation.

Key words: deprivation of liberty, training, resocialization of convicts, penitentiary institution, prisoners.

Кожна людина має право на освіту.

Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і на збільшення поваги до прав людини й основних свобод.

Загальна декларація прав людини (ст. 26)

Постановка проблеми. Актуальність вивчення окресленого питання полягає в тому, що чинне кримінально-виконавче законодавство побудоване на якісно новій ідеології поваги й охорони прав, свобод і законних інтересів засуджених, на чому наголошено в ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України. Водночас правозастосовна практика свідчить про те, що для більш повного втілення законодавчих положень щодо реалізації прав і законних інтересів засуджених у процесі відбування покарання необхідним є вдосконалення механізмів їх упровадження.

Метою статті є розгляд наявних проблем, пов'язаних із реалізацією конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною та практичною основою написання цієї статті стали праці таких учених-правознавців, як А. Байлов, О. Северин, І. Богатирьов, Л. Ганіна, О. Перминов, Є. Подольська та інші.

Виклад основного матеріалу. Створення в умовах відбування покарання умов для навчання засуджених відповідає конституційному праву кожного громадянина на освіту і міжнародним стандартам поводження з ув'язненими. Діяльність, спрямована на підвищення загальноосвітнього і фахового рівня засуджених під час відбування покарання, значно сприяє корисній зайнятості засуджених, прискоренню процесу соціальної адаптації після звільнення, запобіганню рецидиву злочинів. В умовах виконання покарань головні завдання реалізації

навчального процесу є загальнодержавними: забезпечення права громадян на загальну середню освіту, формування і розвиток особистості, готовність до професійного самовизначення [12].

Наукові дослідження переконливо доводять таку закономірність: чим вищий у засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, освітній рівень, тим менше в подальшому вони вчиняють нових злочинів. Вища освіта в розвинутих країнах світу давно вже стала доступною не тільки для елітних прошарків суспільства, але й перетворилася на масове явище та є могутнім фактором розвитку й модернізації суспільства [8].

Під час вивчення процесу виховання в навчальній діяльності необхідно встановити ті мотивувальні фактори, які впливають на цей процес. В. Литишков та А. Митькіна виявили чотири групи мотивів. Перша група пов'язана із суспільною спрямованістю: особа вчиться для того, щоб отримати середню освіту, закінчити згодом технікум, вищий навчальний заклад, довести своє виправлення, підвищити загальноосвітній і культурний рівні. Мотив другої групи пов'язаний із винагородою за навчання: прагнення засудженого звільнитися умовно-достроково, отримати додаткові пільги, схвалення оточення. Третя група пов'язана із загрозою застосування певних санкцій: засуджений навчається, бо змушують, а він не хоче бути покараним за невиконання наказу. Четверта група має нейтральний характер: особа вчиться лише тому, що все одно нічим більше зайнятися. З огляду на це, можна виокремити мотиви навчання, пов'язані з:

- 1) суспільною спрямованістю;
- 2) егоїстичною спрямованістю;
- 3) нейтральною спрямованістю.

Також А. Байлов зазначає, що було проведено дослідження співробітниками сектора дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, кафедри кримінального права та криминології Харківського національного університету внутрішніх справ та аналіз анкетування осіб, які засуджені до позбавлення волі і які є різними за статтю, віком, учиненням злочином і строком відбування покарання, з питань їх загальноосвітнього рівня та професійно-технічної освіти. Усього опитано 276 осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях Харківської, Сумської, Херсонської областей. Анкетування дало змогу встановити, що 48% опитаних мають середню освіту, 16% – неповну середню, 34% – середню спеціальну. 2% опитаних відповіли на це запитання відмовились. Значна кількість засуджених ніде на працювала до засудження і не опанувала жодної професії. Цей факт повністю зумовлює потребу в приділенні особливої уваги загальноосвітньому навчанню засуджених до позбавлення волі. Численні дослідження і практика свідчать про те, що підвищення загальноосвітнього рівня тісно пов'язане з поведінкою засуджених у період відбування покарання [1].

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробация, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [5].

Крім цього, навчання є антикриміногенним засобом. Свої особливості як основний засіб виправлення і ресоціалізації та профілактики злочинів в умовах ізоляції особи від суспільства має суспільно корисна праця – сфера діяльності, яка є анतिकриміногенною умовою та спрямовується на зміну в кримінальному в цьому напрямі навколишнього середовища, зокрема й шляхом створення

певних видів продукції на виробництві в колонії (так звана «виробнича праця»). Крім того, праця засуджених як діяльність зорієнтована на покращення умов їх життя (благоустрій територій, житлових приміщень, ремонт і виробництво інвентаря тощо). При цьому вказаний процес охоплює не тільки безпосередньо засуджених, які залучаються до суспільно корисної праці, а й персонал установи відбування покарання, який має організувати роботу засуджених. До того ж ця діяльність може позитивно впливати на формування соціально активної особистості та індивідуальної профілактики злочинів лише тоді, коли вона відповідає конкретним вимогам. Так, умови праці мають забезпечити можливість створення соціально ціннісних міжособистісних суспільних відносин, а на їх основі – формування позитивних якостей в особистості засуджених і стереотипів їх правослухняної поведінки. Все це, без сумніву, має суттєве значення для ефективної адаптації до умов життєдіяльності на свободі тих осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Власне, у цьому виражається один з елементів профілактики злочинів та ресоціалізації колишніх засуджених.

Засуджені отримують освіту з багатьох найпоширеніших спеціальностей. При цьому найбільшою популярністю серед засуджених користуються професії токаря, верстатника деревообробних верстатів, електрогазозварювальника, слюсаря, автослюсаря, оператора котельні, кранівника тощо. Проте не всі засуджені виявляють бажання навчатись, а тому кількість безробітних в установі відбування покарання не зменшується. Водночас немає нічого поганого в тому, що засуджений під час відбування покарання здобуде нову спеціальність, працюватиме на благо суспільства та одержуватиме за свою працю гроші, які зможе використати для власних потреб. Також за рахунок коштів, зароблених засудженими, можна відшкодувати шкоду, заподіяну злочином [7].

Значення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання полягає також у такому: надаючи можливість засудженим безкоштовно навчатися за рахунок держави та набувати певних професій, заохочуючи при цьому їх бажання до навчання, держава турбується про майбутнє засуджених, що свідчить про гуманізм кримінально-виконавчої політики нашої держави.

Завдання з виправлення та перевиховання засуджених, професійно-технічне навчання вможливило отримання народним господарством після звільнення засуджених із колонії, необхідні кадри, підготовлені в системі профтєхосвіти, що мають певний виробничий досвід [2].

Отже, навчальна діяльність посідає значне місце у виправленні засуджених. Вона позитивно впливає на засуджених, сприяє розвитку в них моральних якостей, розширює нулі їх колективної діяльності і спілкування. Успіхи в навчальній діяльності підвищують соціальний престиж засуджених та зміцнюють їх положення в колективі. Під час навчання засуджені вступають у взаємодію не тільки з певною сукупністю фактів, відомостей у вигляді теорій, законів, правил тощо, але й з організатором цього процесу – учителем, а також з іншими засудженими. У процесі цієї взаємодії встановлюються смислові, емоційні та психологічні контакти. Як наслідок, засуджені не просто здобувають нові знання, але і збагачують досвід колективної діяльності, вступають у все нові взаємодії з навколишньою дійсністю.

Правове регулювання отримання засудженими певного освітнього рівня здійснюється міжнародними актами, до яких належать, по-перше, Європейські пенітенціарні правила, в яких наявний цілий розділ «Навчання». Головними положеннями цих правил є такі:

– кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їх прагненням;

– пріоритет треба надавати ув'язненим, які не вміють читати, писати та рахувати, а також ув'язненим, які відчувають нестачу базової освіти або професійної підготовки;

– особливу увагу варто приділяти освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами;

– кожна установа повинна мати бібліотеку для користування всіма ув'язненими, відповідним чином укомплектовану різноманітними популярними та навчальними матеріалами, книгами та іншими інформаційними ресурсами;

– наскільки це реально зробити, освіта ув'язнених повинна бути інтегрованою до загальнонаціональної системи освіти та професійного навчання, аби після звільнення вони могли без перешкод продовжити своє навчання та професійну підготовку, та відбуватися під егідою зовнішніх навчальних закладів [4].

Також необхідно вказати на Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, де розділ «Освіта і відпочинок» передбачає таке:

1) в'язням, що здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти (включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається). Навчання неграмотних і молоді слід уважати обов'язковим, тому органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу;

2) навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з чинною системою освіти, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без ускладнень [6].

Проте ці документи є тільки рекомендаціями, тому їх положення не є обов'язковими.

Щодо правового регулювання загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених в Україні, то воно базується на законах «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 1 ст. 126 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Слід зазначити, що одним із перших, хто підкреслював позитивну дію освіти на виправлення засуджених, був С. Познишев. Ще у 20-х роках минулого століття він писав: «Освіта в пенітенціарній установі повинна мати місце, оскільки вона необхідна, щоб знищити ту розумову п'янку, в якій порок і злочин приховує своє глибоке коріння. Освіта, що дається в школі в місцях позбавлення волі, повинна, наскільки можливо, зачіпати світ етичних понять і життєвих ідеалів» [13].

Ми вважаємо, що освіта засуджених входить до контексту загальних проблем, що характеризують стан і тенденції розвитку всієї кримінально-виконавчої системи держави, та є актуальним і нагальним питанням, яке потребує пильної уваги, докладання значних зусиль і невідкладного розв'язання.

Відповідно до ч. 2 ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу України засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної баз, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [5].

Загальноосвітнє навчання організовується у спеціально створюваних при установах виконання покарань загальноосвітніх школах трьох ступенів та консультативних пунктах, забезпечених відповідним обладнанням, штатом учителів, який очолюється директором (призначається за погодженням з органами виконання покарань). Засуджених, які навчаються в них, забезпечують безоплатно підручниками, зошитами та письмовим приладдям. Контроль за відвідуванням школи засудженими та їх успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем.

Наукові дослідження свідчать про те, що майже 40% засуджених чоловіків перед учиненням злочину ніде не працювали або мали тимчасову чи випадкову роботу (серед жінок ця кількість становить понад 50%, серед неповнолітніх – 2/3 засуджених). В установах виконання покарань кожний третій засуджений не має спеціальності. Тому можливість під час відбування покарання навчатися у професійно-технічному навчальному закладі й отримати спеціальність важко переоцінити. Постійна робота в колонії дозволяє засудженому, з одного боку, допомагати сім'ї, відшкодовувати завдані злочином збитки, з іншого – утримувати в колонії себе самого, адже закон передбачає те, що придбавати продукти харчування і предмети першої необхідності для більшості засуджених можна лише за гроші, зароблені в колонії (ч. 1 ст. 108 Кримінально-виконавчого кодексу України). А для осіб, які не отримують посилок і передач, які не мають родичів, наявність роботи в колонії є чи не найголовнішим джерелом існування під час відбування покарання.

Особливо зауважимо, що бажання засуджених під час перебування в місцях позбавлення волі займатися загальноосвітнім і професійно-технічним навчанням обов'язково заохочується і враховується під час визначення ступеня їх виправлення (ч. 4 ст. 126 Кримінально-виконавчого кодексу України). Це дозволяє враховувати особливості ставлення засуджених до опанування певних професій, забезпечувати принцип безперервності освіти від загальної середньої до професійно-технічної, вживати відповідних заходів щодо організації освіти різних категорій засуджених. Саме за допомогою освіти можна краще й ефективніше допомогти засудженому стати самостійною та самодостатньою особистістю, переосмислити життєві цінності і погляди, обрати здоровий спосіб життя. Здобуття знань є важливим для осіб, засуджених до позбавлення волі, адже ця категорія осіб має низький рівень освіти.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що пенітенціарна система України стала більш відкритою, гуманною й за параметрами наближається до європейських стандартів. Пенітенціарна система сучасної України, створюючи для засуджених-студентів необхідні умови для отримання освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один з основних критеріїв їх виправлення, соціалізації та реабілітації. Чим вищий загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим вищим є ступінь їх виправлення і готовності до повернення в суспільство. Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, перешкоджає вчиненню ними повторних злочинів і поверненню в місця позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байлов А.В., Северин О.О. Організація навчальної діяльності як складова у виправленні засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2011. № 7. С. 218–224.
2. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України : навчальний посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. 196 с.
3. Ганіна Л. Доступ засуджених до освітніх послуг в Україні. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, Едельвейс, 2012. Вип. 5. 306 с.
4. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила від 12.02.1987. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 24.02.2021).
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 34. 207 с. (у редакції від 11.07.2003).

6. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 24.02.2021).
7. Перминов О.Г. Уголовно-исполнительное право : учеб. пособие для вузов. Белгород : Былина, 2011. 345 с.
8. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні. *Вища школа*. 2007. № 1. С. 48–55.
9. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 28. Ст. 230.
10. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII / *Верховна Рада УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 34. Ст. 451.
11. Про професійно-технічну освіту від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 28. Ст. 230.
12. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче право : підручник. Харків : Право, 2010. 256 с.
13. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки. Москва : Юрид. издательство Наркомюста, 1923. 342 с.